

ПОЛИЦИСКИ ИЗВЕШТАЈИ О ДОГАЂАЈИМА У БЕОГРАДУ ПОЧЕТКОМ ОСАМДЕСЕТИХ ГОДИНА XIX ВЕКА

Поједини органи власти у Аустро-Угарској, посебно у близини границе, пратећи по службеној дужности збивања у суседној држави, слали су редовне извештаје својим претпостављеним о политичким догађајима у Београду. Од ових аката, мање више непотпуно сачуваних, вредне су пажње истраживача и љубитеља прошлости извештаји полициског поручника Хенриха Велша у Земуну. Он је преко својих бројних пријатеља као и прилично добро обавештених достављача, па и личних запажања сакупљао, а затим достављао даље, податке из свакодневног политичког живота суседне престонице. Иако његови подаци ређе потичу са извора збивања и имају махом само карактер препричаних вести, они данас претстављају историску вредност. Садрже детаље за које после толико деценија иначе не би могли знати, допуњују наша знања о тада најактуелнијим проблемима, омогућују увид у рад једног сектора истражне и обавештајне службе.

Према сачуваним извештајима, пажња полиције била је тада концентрисана: 1) на активност групе емиграната из Србије, присталица династије Карађорђевића; 2) на пропагирање ослободилачких акција у јужнословенским крајевима под Аустро-Угарском и Турском; 3) на делатност социјалиста чије су акције биле или могле бити од интернационалног значаја, а према томе и интереса; 4) на развој страначких односа у Београду, чије су мене утицале на сам састав и карактер државне власти.

У допису од 19 фебруара 1880 градоначелнику Стевану Марковићу, који његов садржај шаље даље Генералној команди у Загребу, поручник Велш

јавља о доласку у Земун винарског трговца Александра Радовановића из Сремских Карловаца.¹ Радовановић је био познат по вези са убицама кнеза Михаила Обреновића 1868 године. Велш је мишљења да Радовановић под трговачком фирмом одржава контакт не само са другим емигрантима из Србије, него и са водећим људима српских странака у Војводини. У овде споменутом допису он напомиње да је Радовановићу близак Мита Љочић, који је тада живео у Бечу и чији је син издавао лист *Народни Гласник* у Темишвару. Из Земуна Радовановић, стално под тајном полициском присмотром, отпутовао је у Панчево где је посетио адвоката др. Касапиновића, једног од вођа конзервативне групе Либералне странке војвођанских Срба. Према Велшовим обавештењима, која су значајна за став ове страначке групације, Касапиновић се није много обрадовао Радовановићевој посети. Ова обавештења су сигурно тачна, јер су конзервативци из Војводине били у најбољим односима са конзервативним владајућим круговима у Београду.

Извештају од 12 јула 1880 Велш прилаже папир за цигарете у црном омоту, на којем су се после отирања површине виделе слике из ослободилачких ратова Србије, које су бодриле на акције ослобођења у Босни и другде.²

У опширном допису из Београда, почетком 1881, Велш највише истиче изненадни успон радикала, односно социјалиста, како их још назива. Између осталог овде пише: „Највећу пажњу пре

¹ Државни архив Београда, Земунски магистрат, (ДАБ, ЗМ) Res. Nr. 7/1880.

² ДАБ, ЗМ, Res. Nr. 21/1880.

свега заслужује нови социјалистички покрет у Београду. Садашња влада је изненађена неслуђено великим бројем социјалиста у Србији и боји се да ће се социјалистички покрет још даље проширити и захватити још више градско становништво него што је то досада био случај, пошто је српски социјализам међу сеоским становништвом створио тако широку основу. Српски министар унутрашњих дела, Гарашанин, предузео је сада мере, он је упутио један распис начелницима да се више него досада енергично супротставе социјалистичком покрету, ставио је чак у изглед изнимне мере; поједини нарочито поверљиви начелници позвани су да пазе не само у сопственом срезу већ и у суседним срезима на то да се овом новом јаком покрету стане на пут у потребној мери.³ Даље је Велш напоменуо да се социјалисти зову радикалима, али да одржавају везе са аустриским, немачким и француским социјалистима с којима су се још упознали у младости студирајући у Бечу, Берлину и Паризу. Према његовим обавештењима: „Радикална странка је пре отварања Скупштине одржала једну тајну седницу, и то само у тајну посвећену вође, на којој је закључено да се не узме име социјалиста да би се постало „*regierungsfähig*“. Пашић је изразио бојазан да се као социјалиста не може доспети на власт, пошто њихов властити кнез као и остале државе у којима владају династије не би трпели једно социјалистичко министарство на челу државних послова Србије“.⁴

Говорећи о заоштравању односа између либерала и напредњака Велш је пренео гласове по којима: „Интригантска игра бившег министра Ристића наводно је отишла чак тако далеко да је министар Гарашанин осумњичен као присталица Петра Карађорђевића...“ У вези са причањима да је Ристић, пошто је Гарашанин демаскирао његове интриге, пренео своје хартије од вредности у Земун, он истиче да је то нетачно, већ се зна само „да се земунски

банкар Јосиф А. Русо брине за његове новчане послове“.⁵

У извештају од 20 априла 1881, износећи нека тачна и нетачна, иначе позната обавештења о социјалистичком листу *Радник*, Велш казује да је његов уредник Љочић добро ситуиран инжењер, власник хотела „Париз“ где се обично може наћи.⁶

У извештају од 14 маја 1881, говорећи о листовима у Београду, Велш је писао: „... 29 април. До данас било је у Београду два шаљива листа: *Дар-Мар* либералних тенденција, уређиван од Петра Петровића, основан помоћу зајма од Ристића, има око 600 абонената; затим је вредан пажње један староконзервативни лист под уредништвом Николића, који је и дао средства за његово оснивање. Са идућом недељом појавиће се и два нова шаљива листа: 1) *Страшни суд*, конзервативни лист, субвенционисан од владе и 2) *Коза* (без браде), социјалистички шаљиви лист који такође води Ценић, уредник *Радника*. О *Раднику* сам сазнао да је у марту месецу за његово оснивање било послато из Петрограда 600 комада дуката; да ли Ценићу или Љочићу нисам могао сазнати.

Орган умерених либерала *Нови Век* је финансиски „готов“ и редакција није могла последње суботе да исплати дуг од 6 дуката. *Нови Век* је прилично много дужан штампарији радничког удружења и отсада ће се лист штампати у штампарији *Свети Сава* на кредит (...). Некадашњи главни уредник *Видела* професор Ракић, именован је у Министарству иностраних дела за саветника и отсада је дописник званичне бечке телеграфске агенције и политичке кореспонденције, тако да је аустриски Пресбиро у Бечу послужен од српског министарства у Београду. Ракић наводно за своје дописе такође користи једну истакнуту особу, коју још нисам могао открити“ (...).

„... Следећих недеља основаће се једно социјалистичко удружење и Ценић, уредник *Радника*, тражи за ово удру-

³ ДАБ, ЗМ, Res. Nr. 4/1881.

⁴ Исто.

⁵ Исто.

⁶ ДАБ, ЗМ, Res. Nr. 32/1881.

жење да придобије много немачких радника, нарочито железничких радника и нижих „инжењера“ који посећују „Златни кључ“ на Савамали, где често свраћају српски социјалистички агитатори. Кафеџија овог локала је један Немац и социјалиста. Ја сам обратио пажњу ц. к. посланства у Београду на овај локал нашта је кнежевска српска полиција дала затворити ову гостионицу“ (. . .)

„Страх од социјалиста постаје све већи, а ови све одважнији. После затварања гостионице „Три кључа“, социјалисти се скупљају у кафани „Руски цар“ у Кнез Михаиловој улици. Уредници и сарадници *Радника* састају се овде скоро свакодневно.

Ова лица се врло лако распознају већ по својој спољашности, јер скоро сви носе познате социјалистичке шешире са широким ободом као социјалисти у Бечу, Берлину и Паризу“ (. . .)

„О изградњи железнице чује се да ће градња пруге Београд—Топчидер отпочети већ за десет дана. Бројни железнички радници напустили су Београд да би отишли у Босну где линија Зеница—Сарајево треба да пружи добро запослење. Сада постоји бојазан да ће се оскудевати у радној снази за градњу железнице и да ће наднице скочити врло високо“.

„12 мај. Влада је дала налог да се испита на који начин је социјалиста Љочић, издавач *Радника*, дошао до имања; скупља податке да би се могла подићи оптужба против Љочића ради преваре (. . .). У последње време стигло је у Београд више социјалиста из Беча и Пеште, сви су слагачи и штампари који су нашли запослење у новим штампаријама *Свети Сава* и радничког удружења. Већина сарадника *Радника* су слагачи који су досада били запослени у бечким и пештанским штампаријама, они још увек одржавају везе са бечким и пештанским социјалистима. И међу занатлијама који су сада дошли у Србију из Аустрије, Немачке и Швајцарске налазе се многи социјалисти. Они који у већини говоре немачки језик састају се у гостионици Антуна Салешковића „Црни петак“. Тамо може да се чита *Berliner Volkszeitung*, орган де-

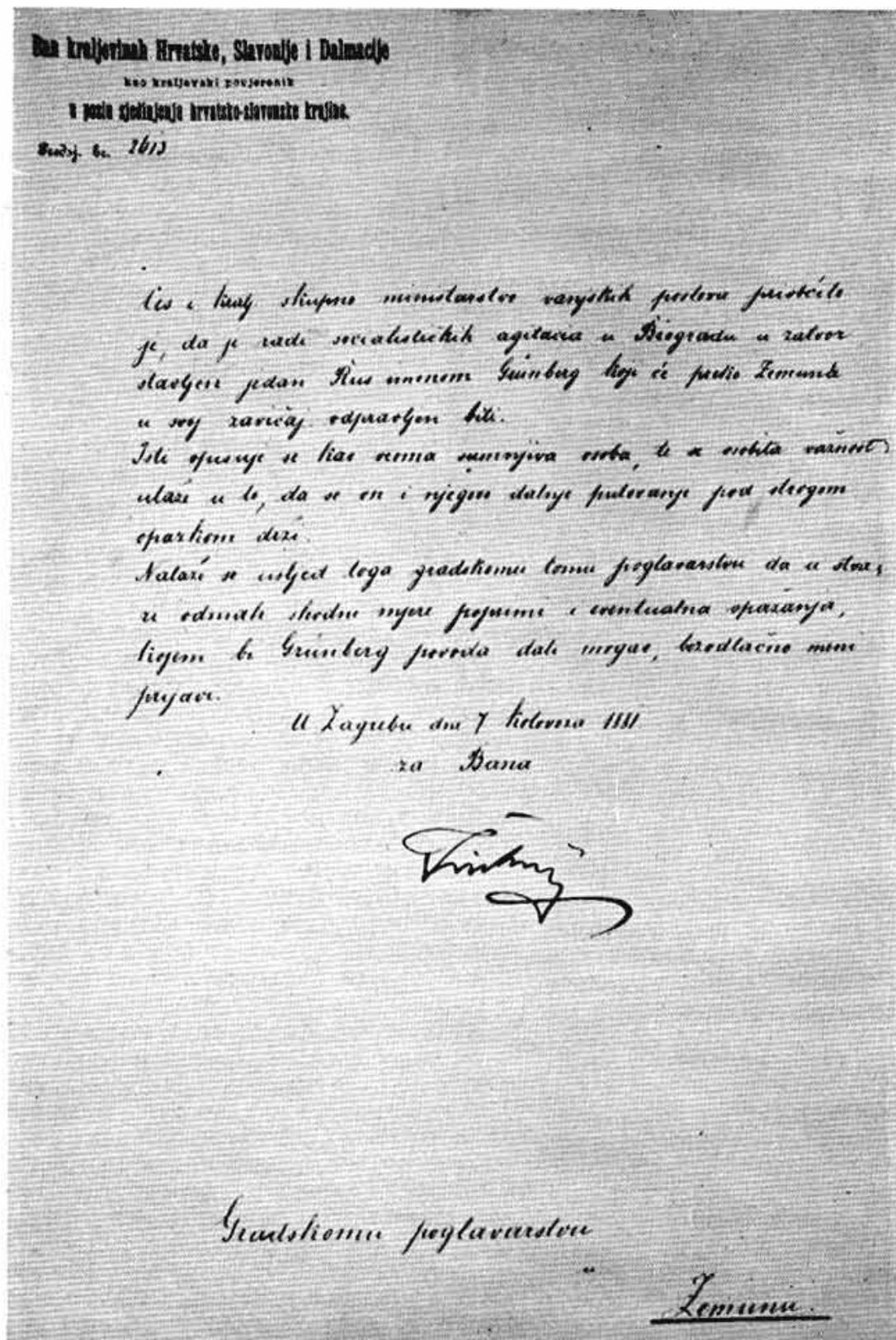
мократата у Берлину, понекад се нађу и социјалистичке новине које са собом доносе они који долазе из Швајцарске. Салешковић је заправо књиговезац, један млад, прилично образован човек, који је дуже боравио у Берлину. Са социјалистима симпатише, а да се заправо не прикључује њиховој странци. Он поседује преко својих још живих родитеља једно мало имање и вероватни је наследник богатог власника гостионице код „Храстовог венца“.

Финансиски положај *Новог Века* поново се побољшао пошто су бројне претплате на њега стигле из Русије. Штампарски дугови *Новог Века* код радничког штампарског удружења потпуно су покривени, тако да је вероватно морала постојати и нека друга помоћ осим оне преко претплате за *Нови Век*.

„У прилогу предајем брошуре које је издала Напредњачка странка у вези са намераваном изменом Устава. Напредњачка странка је додуше странка владе, али она жели у многим тачкама да иде даље него влада и деловаће у духу ових брошура на следећем скупштинском заседању. Ове брошуре раздвојене су бесплатно у 6000 примерака међу становништвом да би се утицало на изборни покрет за бирање Велике Скупштине у јесен, која има коначно да одлучи о ревизији Устава. Ови листови се много деле нарочито у крајевима као што су Шабач, Крагујевац, где имају много присталица староконзервативци или либерали који се заједнички боре против промене Устава.“⁷

О *Раднику* Велш даје касније, 18 маја, подробније, интересантне податке, које само овде можемо наћи. Ту казује: „Српски лист *Радник* шири се врло ревносно преко колпортаже. Налази улаз у Угарску у пакетским пошлицама и то наводно улазе у радионице и рударске деонице ц. к. државних железница у Штајердорф и Оравицу. Исто тако и на исти начин изгледа да се шаље више примерака у Загреб. (. . .) Љончић (треба: Љочић) се може увек наћи пре подне око 11 сати у хостелу „Париз“. Са сарадницима *Радника* саобраћа само у

⁷ ДАБ, ЗМ, Res. Nr. 39/1881.

Сл. 1 — Факсимил акта Банске канцеларије из Загреба Градском поглаварству у Земуну — да се држи под присмотром „социјалистички“ агент Гринберг из Русије (Архив града Београда)

кафани „Руски Цар“. Одмах поред споменуте кафане налазе се заједно канцеларија и редакција означеног листа у једној великој голој и празној сали. Особље се искључиво састоји од социјалиста. Они пишу лист, чланке, брину се о коректури, савијају листове и уређују га потпуно за експедицију и изношење. Њих је око 8—10, то су млади људи, Срби који су били запослени у штампарији Мехитариста у Бечу и другим већим штампаријама, а сада раде на *Раднику*. Сви су они по изгледу одважни и одлучни људи, само двојица су старији, који говоре бечким дијалектом; и сви остали говоре немачки. Десно, поред врата, налази се један писаћи сто са рукописом и хартијама редакције. Ради извиђања тог локала послао сам једног мени оданог агента и дао сам му да ми купи последњи број *Радника*; према овоме агенту били су у почетку, када је поставио неколико питања, подозриви. Али када се открио као дописник једног социјалистичког листа постали су присутни нешто поверљивији и ја се надам да ћу врло ускоро бити у положају да дам о тим људима занимљива и важна обавештења⁸ (. . .)“.

У извештају од 23 маја у вези са *Радником* пише:

„*Радник* се све више чита и изненађује што влада не иступа оштрије против социјалиста. Једна мени одана особа посетила је недавно просторије редакције *Радник* и приметила је да су исте једним вратима позади везане са кафаном „Руски Цар“ кроз која пролазе уредници у башту поменуте кафане. У овој башти социјалистички уредници узимају увек последњи сто који стоји у углу код зида. Тамо пишу своје чланке на тај начин што се увек заједнички посаветују око написа једног од својих колега и утврде како да се исти прими или мења. Баш двадесетог овог месеца један од њих је тражио да један напис о Скупштини и њеном новом заседању буде нешто умеренији и да се њиме не пресече свака веза са радикалима. Социјални уредници троше сасвим

добро као гости у поменутој кафани и дају келнеру добар бакшиш. Други послужујући келнер могао би да буде у вези са социјалистима, јер се много дошптавао с њима...“⁹.

У допису од 26 маја у вези са социјалистима, пише: „Љоњић (Љочић — А. Р.), некадашњи инжењер, издавач *Радника* жалио се у поверљивим круговима у хотелу „Париз“ да *Радник* стаје много жртава, али се он ипак нада да ће исти ускоро покрити своје трошкове. Он је мишљења да социјалистичка странка има велике шансе за Велику Скупштину, чији би избори могли да се одрже крајем августа, и да ће се и иначе ситуација странке побољшати. Ипак социјализам у Србији могао би доспети на власт тек за неколико година.

Питање да ли ће се то десити силом, Љочић је умешно избегао, говорећи да то зависи од околности, али је мишљења да ће изборном победом свака сила бити излишна и да неће бити узета у обзир од страначких вођа.

О Ценићу није се баш повољно изразио, пошто је исти врло својеглав и хоће да иступа сувише радикално. Уопште, међу појединим социјалистичким вођама влада завист и неповерење, против Ценића нарочито због његове повезаности са Карађорђевићем. Ни са Ценићевим стилем нису задовољни; жели се да социјална питања буду научно третирана, и преговара се са неким др Станојевићем ради преузимања редакције. Али са овим планом многе вође социјалиста нису споразумни, пошто се, као што је рекао Љочић, боје да не буду један по један истиснути из редакције. Љочић плаћа сваки чланак који прими за штампање, по реду 10 динарских пара. Он је сам дао средства за оснивање *Радника*. Али то није важно, као што сам сазнао из другог извора, јер Љочић је исувише паметан пословни човек да би основао један социјалистички лист на сопствени ризик. Приходи Љочићеви могли би да износе око 200 дуката. Хотел „Париз“ сам плаћа месечно 100 дуката кирије, осим тога он поседује и

⁸ ДАБ, ЗМ, Res. Nr. 42/1881.

⁹ ДАБ, ЗМ, Res. Nr. 43/1881.

више других кућа, шпекулише са грађевинским материјалом, поред тога бави се и новчаним трансакцијама.¹⁰

У допису од 1 јуна Велш пише:

„Међу српским социјалистима настао је расцеп по питању учешћа на следећим изборима за Велику Скупштину (. . .)“

„Љоњић гесте Љочић, који се сада такође придружио радикалним социјализму који тежи револуцији уместо реформи, изјавио је у поверљивом кругу 30 маја, када је био упитан због чега странка *Радника* сада неће више да учествује на изборима, или барем да не учествује компактно на њима, да социјалисти, тојест његова странка, не очекују ништа од једне изборне победе у постојећем систему. Социјалисти, тј. они прави, не могу из принципа да приме положај министра тако дуго док један кнез влада Србијом. Отстрањење династије, међутим, не може се остварити парламентарним путем већ само револуцијом. Задатак социјалиста је, дакле, да припреме револуцију, не да себе слабе изборним борбама, већ да критиком постојећег стања учине незадовољним народне масе, тако да код једног спољњег или унутрашњег повода револуција избије сама од себе (. . .). *Радник* има сада, као што је то саопштио Љочић, око 1000 сигурних абонената, без оних који га узимају путем колпортаже. Од тог броја око 470 иде учитељима и студентима који примају *Радник* упола цене (1 дукат годишње). На тај начин треба да се рашири социјализам у круговима учитеља и будућих чиновника који настају од студената. Бесплатно испоручивање свих новина и књига у Србији знатно олакшава проширење социјалистичког листа. Љочић је изјавио да хоће да поднесе годишњу жртву од 150—200 дуката за *Радник*. Ценић, уредник *Радника* је оболео. Преговори са др Станојевићем ради преузимања *Радника* прекинути су“.¹¹

У допису од 9 јуна 1881 Велш пише између осталог:

„Социјалисти сада више обрађују аграрна питања, нарочито траже од владе да о државном трошку гаје добре пастухе и бикове да би се подигло коњогојство и сточарство . . .“¹²

У извештају од 1 јула Велш каже:

„Редакција социјалистичког *Радника* организовала је претплату на Мостов *Freiheit* (Слобода), познати комунистички лист који излази у Лондону. Последњи број *Freiheit*-а који се појавио у Београду имам част да приложим. Редакција *Радника* је већ скупила 42 претплатника на *Freiheit*.

Списак претплатника као и преостали бројеви *Freiheit*-а чувају се у фијоци стола који стоји у средини локала десно од средњег зидног стуба.

Већ од 16 јуна *Радник* очекује веће пошиљке *Freiheit*-а и оне треба да стигну у пакетима. Још нисам могао сазнати на кога су адресиране, да ли ће директно dospети у Београд преко Пеште или прво у Земун. Последња пошиљка била је у једном грубом пакпапир омоту, са енглеском поштанском траком на којој је као место упућивања стајало Београд, а полазна станица Лондон. Зато се пакет са *Freiheit*-ом, као директна пошиљка из Лондона, лако може препознати. Редакција *Радника* је јако забринута због изостајања *Freiheit*-а, боји се да су је власти конфисковале на аустриској или немачкој граници. У поверљивом кругу неколико чланова администрације *Радника* дали су до знања да су досадашње поштанске пошиљке из Лондона ишле кроз Келн Боденбах преко Аустро-Угарске за Србију и да њима прети мања опасност од стране аустро-угарских поштанских чиновника. Они се много више плаше поштанских чиновника немачког Рајха који имају више вештине за откривање оваквих поштанских пакета. Стога пошиљке послате преко Француске за један италијански град, Венецију или Милано, биће пренесене директно у Београд од једне посредничке особе преко Трста, да би се обишле пажљивије поште и ца-

¹⁰ ДАБ, ЗМ, Res. Nr. 44/1881.

¹¹ ДАБ, ЗМ, Res. Nr. 46/1881.

¹² ДАБ, ЗМ, Res. Nr. 48/1881.

ринарнице Бранен — Синбах Боденбах и Одерберг.“¹³ (. . .)

„Уредник *Новог Века* Ђорђевић често путује за Панчево и тамо се стално договара са једним сталним сарадником, чије име нисам могао да дознам, а из чијег пера потичу чланци о положају Срба у Угарској, који су тако непријатељски против Аустро-Угарске.

Гласови о министарској кризи, који су се појавили у новинама, имају реалну подлогу.

Кнез је у нешто сумњивом, колебљивом расположењу. Ђорђевић уредник *Новог Века*, изјавио је радосно у поверљивом кругу: „Напокон опет се диже Словенство и ускоро ће доћи крај господству Шваба у Србији“.

И уредник Ђурчић, који је, иако шеф званичних новина, у срцу ватрени Ристићевац, рекао је узбудљивим речима да се не може мислити на промену владе док није стварно отпочела изградња железнице и док није кнез прокламован за краља. Поповић, секретар у Министарству спољних послова, на сличан начин се изјаснио, а секретар у Министарству финансија, Јовановић, изјавио је да један део либерала врши притисак на кнеза да промени владу према жељама Русије и да позове Ристића, али сам Ристић је то одбио. Он разлог за преузимање владе не сматра погодним и хоће да пусти владу Пироћанца да спроведе почетак градње железнице и проглашење краља. Кнез, тако је рекао Ристић својим политичким пријатељима пре 4 дана у Касину, неће бити краљ ако сам ја министар, јер Аустрија и Немачка имају и сувише неповерења према мени. Оне неће одобрити прокламовање краљевине, ако ја поново водим политику Србије јер се зна да ћу ја краљевску титулу кнеза у националном смислу агресивно искористити. Исто тако не могу ја да форсирам, већ само да наставим започето дело.

Узрок министарске кризе јесте то што још није осигуран прикључак српске железничке пруге турској линији, а либерали тврде да они не би склопили железничку конвенцију са Аустријом и

са Бонтуом пре него што је осигуран прикључак српских линија турским линијама. Пошто Турска још увек оклева (weigert) да одобри прикључак, српске железнице су слепи колосеци (Sackbahnen) који доносе само штете уместо користи.

Овакво резонување изгледа да је учинило велики утисак на кнеза, а пошто и железничко друштво Бонту чини тешкоће око отпочињања градње на велико, био је он неколико дана неодређен и колебљив не би ли ипак требало да поново позове Ристића и преко њега да одложи или убрза решење железничког питања.

Беранже, Бонтуов заступник, имао је пре дванаестину дана један разговор са министром Мијатовићем кога је молио да издејствује да градња железнице на целој линији, као и финансирање зајма отпочне тек за 3 месеца, јер одлагање осигурања прикључка српских железница турској линији делује врло неповољно на финансирање зајма тако да ће новчано тржиште за српске зајмове бити повољно тек када ова ствар буде уређена са Портом. Мијатовић је ипак тражио стриктно испуњење уговора и није одобрио продужење рока; на то су Сован (Sauvan) и Беранже (Beranger) одмах отпутовали из Београда, први за Париз, други за Беч, да би поднели извештај Генералној унији и Земаљској банци. Засада почеће се са градњом 5 километара пруге од Београда. Отварање железничких радова, и то први убуд ашова треба да буде 10 јула у 10 сати пре подне код Топчидерског моста.

Српска влада потпомаже и убрзава у потпуној тишини усељавање Црногораца и Херцеговаца у Дистрикт Лесковца и Куршумлије да би образовала подручје војне границе према Новом Пазару и Албанији. Око 150 породица из Црне Горе отселило се тамо последњих недеља, а Пеко Павловић је главни агент и спроводник овог црногорског и херцеговачког досељавања.

Додељене земље су на његово ургирање дозначене, нарочито горња долина Топлице треба да буде поседнута од Црногораца, који као стража треба да стоје наспрам Новог Пазара. Тако се разуме ово усељавање у Београду.

¹³ ДАВ, ЗМ, Res. Nr. 52/1881.

Влада већ пет дана ревносно даје надzirати Љубибратића који станује у Топчидеру. Верује се да опет планира један пуч, пошто је и оном код Ужица о коме сам јавио у пов. извештају бр. 3 од 2 фебруара 1881, близу стајао (бр. 4), али се тада није могло доказати његово учешће. Зато се хоће сада оштром присмотром утврдити његово потстрекавање (Anstiftung) да би се могло поступити против њега. Ристић изгледа да опет има умешане прсте у игри, јер Љубибратић је најоданији Ристићев слуга. А Ристић хоће чешћим малим покушајима пуча да пружи доказ да земља није задовољна са садашњом владом.

У Београду борави већ месецима једна загонетна особа. Зове се Базил Мукензев, професор универзитета у Варшави. У почетку је становао у хотелу „Српски Краљ“, затим у „Здању“, а сада у приватном стану поред хотела „Париз“. Исти је под тачном присмотром српске полиције, али досада се није могло сазнати (ergründen) узрок његовог доласка у Београд, пошто он исказује (ergibt) да је дошао у Београд ради студирања српског језика, а њиме се слабо бави. На лукав начин извлачи се из сваке контроле и присмотре. Исти је чешћи гост у локалу редакције *Радника*. Не зна се зато (es ist nun zweifelhaft) да ли је Мукензев главни агент нихилиста и давалац новца за *Радника* пошто је увек добро снабдевен новцем, или је врло вешто делујући полицијски агент који се приближава *Раднику* а кога је послала руска влада за надзирање српских нихилиста и социјалиста.

Бивши архимандрит Пелагић налази се, према сигурним обавештењима, још у Турн Северину...¹⁴

Седмог јула Велш је писао:

„Трећег јула су стигла у редакцију *Радника* три мања пакета *Freiheit*-а. Исти су ипак још ишли преко Немачке, Аустрије и Мађарске за Београд. Број приспелих примерака износи 200, а неколико (mehrere) долази скривено натраг за Аустрију и то за Нови Сад и Штајердорф, у радионице железнице. У Београду већ 48 њих су абонирани.

Социјалисти у Београду примили су своје пошиљке по свој прилици преко Панчева, јер данас пре подне у 10^{1/2} сати дошао је, као што сам поверљивим путем сазнао, један слушалац Велике школе, нажалост непознатог имена, лађом *Патај* из Панчева и имао је, како десно тако и лево, у џеповима капута мале пакете, које није дао опорезати. Српски цивилни наредник (*Zivilwachmann*), обучен у цивилу, по имену Гавра, изгледа да га познаје, јер га је пратио пажљивим погледима. Дотични млади човек био је обучен у дугачак, црни, затворен *Gehrock*, имао је лаке летње панталоне, округли, меки и ниски шешир од филца. Он је код српског прелаза предао један изгужвани, често употребљавани сертификат. У вези са *Freiheit*-ом, коју прилажем у два примерка из нове пошиљке, обратио сам се господину ц. к. мајору и саветнику посланства Пинтеру, ради проналажења тако тајно чуваног пута којим овај социјалистички лист (*Zeitschrift*) стиже преко Аустро-Угарске.

Сада опет води оздравели Ценић, уредник *Радника*, списак абонената *Freiheit*-а. Прошле недеље сугерирао је (*veranlaste*) Ценић, који има велики утицај на студенте београдске Велике школе, једну адресу, оних који студирају, на бугарски народ. Ова адреса штампана је тајно у Београду и то у Задружној штампарији, па је прокријумчарена у 2000 примерака за Софију. Као потписници (*Zeichner*) адресе на Бугаре фунгирају сви ђаци београдске Велике школе, теолошког семинара и учитељске школе (*Lehramtsschule*).

Адреса је требало да буде објављена преко *Радника* бр. 63 од 23 јула, али је конфискована од стране српске владе.

Прилаже се један примерак *Радника* бр. 63, поред немачког превода адресе.

Број абонената *Радника* изгледа да износи 1200, са колпортажом просечно 2000 примерака; Ценић сматра да је лист још у дефициту али ће ипак за кратко време опет бити штампан.¹⁵

Тридесетог јула Велш је писао:

„Вођа социјалиста и радикала у Ср-

¹⁴ Исто.

¹⁵ ДАБ, ЗМ, Res. Nr. 53/1881.

бији Ценић отпутовао је око 18 о. м. преко Панчева, Смедерева, Базјаша у Штајердорф и у радионице Оравице да би прикупљао абоненте за *Радника* и *Слободу* (Freiheit). Исти треба да се већ вратио са овог пута.

Други уредник *Радника* Јован Јовановић је иступио, пошто је отпутовао у унутрашњост, у Крагујевац код својих родитеља. На његово место ступио је Богар Буковић, слушаалац филозофског факултета Велике школе, који завршава последњу годину својих студија. Он је један од најревноснијих радикала, и све студенте тера ка социјализму.

Један од даљих сарадника *Радника* је неки Нинкић (Нанчић — А. Р.) студент медицине. Исти је син добро стојећих родитеља из Вршца и остаје само неколико недеља у Београду, затим ће предузети у своме завичају једно агитационо путовање, а после ће се припремати за ригороз у Грацу. Нинкић је такође стални дописник *Радника* из Граца, основао је и међу градачким студентима једну социјалистичку групу (Verbindung). Чланак из Граца у приложеном бр. 75 *Радника* потиче из његова пера.

У редакцији *Самоуправе* је избила велика свађа (Zank) између Тодоровића и Пашића око правца листа. Тодоровић, који је дао највише новца за оснивање овога листа, хоће више да удари социјалистичким правцем, што Пашић одбија. Сада (einstweilen) влада поново мир и Тодоровић је попустио, пошто је Пашић претио иступањем и изјавио да ће основати нови лист, што би упропастило *Самоуправу*.

Двадесетшестог овог месеца приметио је (machte gesprächweise gegenüber vertrauter Freunde die Bemerkung) српски министар просвете Новаковић у разговору са поверљивим пријатељима, да је Њ. височанство кнез Милан водио преговоре са папским нунцијем у Бечу.

Кнез је претресао (besprach) са нунцијем ред правних односа (die Ordnung der Rechtsverhältnisse) католика у Србији, и нагласио је да српска влада сматра као хитну потребу да се католици ставе у оквире чврстих односа као и протестанти и грчко-православни (als ein drin-

gendes Bedürfnis erkenne die Katholiken in ein ähnliches festes Verhältnis gebracht zu sehen). Нарочито је то пожељно у вези са јаким усељавањем римо-католика услед изградње железнице с обзиром на њихове брачне прилике (in Beziehung ihrer Eheangelegenheiten).

Србија ће радо поднети материјалне жртве и закључила би конвенцију са папском столицом, али да би могла осигурати одређену своту у буџету морала би римска католичка црква да буде потчињена само Риму а не бискупу из Ђакова. Одвајање (Loslösung) Србије од Ђаковачке дијецезе је основа на којој би се могло преговарати са Римом. Нунције је изјавио своју сагласност (sprach seine Zustimmung aus) и ускоро треба да се поведу преговори са Србијом по тој ствари. Министар Новаковић саопштио је да ће одмах после окончања неких нерешених (schwebender) питања отпочети преговори са Римом и да је у Београду хитно потребан један апостолски викаријат.¹⁶

У допису од 10 августа Велш јавља: „У каси *Радника* изгледа да влада тренутно велика оскудица у новцу јер доспеле плате нису исплаћене администратору и другим службеницима (Bediensteten).

Узимање маха радикализма и социјализма међу студентима је врло добро познато српском министру просвете Новаковићу и он мисли на средства за спречавање тога (Mittel zur Abhilfe). Ипак он верује да без ограничавања аутономије Велике школе неће бити могуће сузбити социјализам на њој (. . .).

Још увек је набавка новца главна тешкоћа за српске железнице, и Вителис, главни предузимач, који је 30 о. г. стигао у Београд рекао је 3 августа у хотелу „Париз“, где станује, грађевинском директору Совану, да без утврђивања термина када турска прикључна линија на српске железнице мора да се почне и заврши, не може се ни мислити на емитовање зајма за српске железнице у Паризу. Гудовић, српски министар рада и јавне изградње, енергично је тра-

¹⁶ ДАБ, ЗМ, Res. Nr. 58/1881.

№ 336
Pol.

Vote

Ich beauftrage mich dem löblichen
Magistrate schriftlich zu ver-
ständigen, dass Maria Karins
die Gemahlin des Michaelen
Grünberg, eine Tochter, sowie
für welche ich wissen kann,
das am 22. d. M. mit dem
Herrn Tischer, abgehandelt ist
von sich in ihre Forderung auf
Haben abzurufen wird.

Leitmeritz, am 20. August 1881
Herr Th. v. G. Gussak

Grünberg

dem löblichen Stadtmagistrate
Samlin

Сл. 2 — Факсимил акта Градском поглаварству у Земуну — да је жена рус-
ког „нихилисте“ Гринберга протерана из Београда (Архив града Београда)

жио на седници владе, која је одржана 29 јула о. г., да се Турска присили да одреди јасно рок прикључка и Мијатовић је телеграфски замољен да убрза свој повратак у земљу ради решења овог питања. Гудовић се изјаснио и против именована тако много француских функционера, који би сви тек морали доћи из иностранства, док аустриски и мађарски инжењери у великом броју већ дуго времена се налазе у Београду и чекају на запослење и намештење.

Већином су то Чеси који у Београду као инжењери чекају на намештење. Њихово је сабиралиште у гостионици код „Оштрог Угла“ где воде огорчене разговоре, псују на велико (eifrig) српску владу и грађевинско предузеће а нарочито то што их као Словене не узимају најпре у обзир.

Расположење народа постаје опет узрујано и на свим јавним местима живо се дискутују прилике на железници и одуговлачење градње. Странци су свему криви, они варају Србе и исисавају земљу. Ова мржња на странце распирује се на велико и од стране *Новог Века*. Тако је 31 јула дошло до једне зле сцене и гужве за које се верује да проистичу из редакције горњег листа. Једно француско друштво певача шансонета давало је своју прву претставу 31 јула у башти „Газон“ и ту су се скупили сви Французи из Београда. Око 11 сати ноћу скупила се пред баштом већа маса народа и један телеграфски чиновник харањирао је исту. Бацали су камење у башту и повукли су се са узвицима „напоље са Французима“ тек када се појавила српска полиција.“ (. . .)

„Социјалисти су сасвим пометени тиме што су неколико пошилики *Freiheit*-а задржале, али се не зна где, и нису стигле у Београд.

Ценић, вођ радикала и главни уредник *Радника*, још се увек налази на агитационом путу и ових дана се очекује из Алексинца; овим извештајем допуњава се извештај Пр. № 58 да је исти био у Панчеву, Смедереву, Штајердорфу, у рудницама у Оравици, Турн Северину, Неготину, Зајечару, где изгледа да има значајан број социјалиста

који стоје у вези са Бугарском. Да ли је Ценић био и у Софији, коју је намеравао посетити, нисам још досада могао сазнати.

Хапшење наводног нихилисте Гринберга или Гринвалда изазвало је у Београду велику пажњу и истрага се води у великој тајности.

Он је живео у врло скромним условима и изјављује да се склонио у Београд пред осветом нихилиста.

У Министарству спољних послова и унутрашњих дела влада грозничаво узбуђење по открићу садржаја списка код Гринберга, према којима је намераван атентат на цара Александра III и цара Виљема. Гроф Брај прима свакодневно извештај о току истраге и реферише исто тако дневно Берлину. Као што ми је саопштила једна особа која је блиска Министарству, истрага је пре свега усмерена на то да докучи нису ли нихилисти и социјалисти планирали атентат и против кнеза Милана, да би онда имали оштар повод за предузимање мера против њих (zum Einschreiten). Не верује се исказима ухапшеног Гринберга да је он побегао у Београд испред освете нихилиста, већ влада чврсто убеђење да је Гринберг припремао један атентат у Београду, пошто је северозападна граница Русије сада оштро надзирана, то је нихилистима пут из Београда, где лако могу набавити легитимације, према јужној граници Русије zgodнији.

Верује се да је Мукензев, описан већ са Рес. 32 дат. 1 јула 1881, у извештају Пр. бр. 52, који је наводно дошао на језичне студије у Београд, стојао у вези са Гринбергом. Мукензев је пре 14 дана нестао из Београда.

У владиним круговима постоји бојазан да социјалисти планирају атентат против кнеза, али да су притом ипак само оруђе Карађорђевића.

Социјалиста Нинкић (Нанчић), слушалац универзитета у Грацу, отпутоваће следеће недеље у Вршац, у свој завичај, пошто хоће после распуста да опет иде у Грац, а пре тога да неколико недеља проведе у Угарској, да би се упознао са расположењем у Угарској.

Нинкић је витак човек, 24 године стар, облачи се елегантно, има фине манире и настаниће се у Београду као лекар када положи ригороз.

Београдски социјалисти демонстрирају против кнеза Милана у гостионицама на тај начин што не дају музичким бандама које тамо играју, да свирају Миланову химну, и наручују демонстративно Марсељезу¹⁷.

Септембра 20 Велш је своје извештају приложио примерке заплећеног *Freiheit*-а од бр. 30 до бр. 37. „Бројеви 30, 31 и 32 су као пакетске пошिल्ке (*Packsendungen*) адресиране на Богомила Буковића, сарадника *Радника*, стигле у Београд директно из Лондона и то пошто је бр. 30 који је ишао са крстоплетом (*Kreuzband*), био задржан од немачких поштанских надлештава. Док поново нека пошिल्ка не стигне, задржаће се ова адреса.“

Даље је Велш писао:

„На међународном социјалистичком конгресу у Лондону студент Петар Димитријевић, који студира медицину у Паризу, одакле треба идуће године да се врати у Србију (син је једног малог трговца у Београду) претстављао је Србију и гласао за насилни преврат и политичко мучко убиство.“

Пошто Димитријевић студира у Паризу о државном трошку, у српским студентским круговима смеју се томе што српска влада даје стипендије својим противницима да сврше социјалистичке студије у Бечу, Берлину, Лајпцигу и Паризу.

Према даљем обавештењу изгледа да је и Ценић, главни уредник *Радника*, отишао на конгрес социјалиста у Лондон...“

„Српска влада даје сада оштрије надзирати локале где се састају социјалисти, кафану код Руског Цара, али полицијски агенти су познати у социјалистичким круговима, тако да се на њихов рачун праве само шале.“

У последње време основано је од социјалиста више удружења, тако на пример удружење келнера, да би се у

кафанама имало способних шпицлова (*tüchtige Spürnasen*) и Удружење трговачке омладине...“

„Тако стиче социјалистичка странка све већи уплив тиме што се оснивају слична удружења, као Социјалистички обућарски синдикат (*Gewerkschaft*), Удружење грађевинских радника итд. који политичком животу дају особито обележје. Ценић је 17 о. м. отпутовао из Београда, али досада нисам успео да сазнам његов путни правац (*Reiseroute*). Претпостављам да путује с туђим пасошем, јер се његово име не налази нити у нашим, нити у српским пасошким протоколима.“

Од неког времена Тодоровић се врло ревностно залаже за оснивање радикалних клубова и у унутрашњости земље, те у том циљу предузима чешћа путовања.

У Ужицу, Шапцу, Ваљеву, Лозници и Крушевцу основани су већ радикалски клубови, сви они имају прилично много чланова и већ предузимају припреме за изборе за Велику Скупштину.

У Либералној странци не влада тако велика удруживачка делатност. Казино у чаршији је још увек центар Ристићеваца, где се они састају и саветују о свом раду (*über ihr Vorgehen*). Већином су то богатији трговци Београда који припадају Ристићевој странци, они се састају у једној посебној соби у касину, коју руски посланик Персиани често посећује“.

Говорећи о страначким новинама, у вези са *Радником* рекао је:

„Дефицит *Радника* наводно износи досада већ 7000 динара и Љочић неће више да да новаца. Ово одбијање студентска омладина, једна социјалистичка организација (*Verbindung*), узима за повод да сумњичи Љочића да хоће да се повеже са радикалима, да се много дружи (*verkehrt*) са Тодоровићем и Пашићем, да хоће да стопи *Радник*, пошто га је финансиски упропастио, са *Самоправом*, и тако социјалисте лиши њиховог органа.“

Тачно је да је Љочић у новије време много у друштву радикала, те изгледа као да би горња пребацивања студентске омладине била оправдана.

¹⁷ ДАБ, ЗМ, Res. Nr. (0)1881.

Раднику је, као што је познато, одузето право поштанске пошиљке (Postdebit) на поштанском подручју Аустро-Угарске. Социјалисти у Београду сматрају да је узрок тој мери то што је на скупу Омладине угарских Срба, одржаном 6 августа, деловањем социјалисте Нанчића (Велш још увек пише погрешно Нинкић — А. Р.) у Вршцу, Радник проглашен за орган поменуте Омладине. На једној седници Омладине у Вршцу, дата је сагласност за примање социјалистичког програма Радника. Нанчић, студент медицине, налази се у Вршцу и оданде шаље чланке за Радника, који на најбестиднији начин грде Аустро-Угарску и њеног монарха. Почетком октобра Нанчић ће отпутовати у Грац да би тамо полагао ригороз. Пошто Радник не може више да се отпрема у крстоплету (Kreuzband), а има у Аустро-Угарској преко 180 абонената, то се доставља у коверту. Због тога Радник се штампа на врло финој хартији, тако да два броја не пређу поштанску тежину једног обичног писма. Ова отпрема врши се у белој, не много провидној коверти од кудеље (Hanf) у кварт формату, која је савијена као што приложени број показује. За неке градове постављени су колпортери, за Нови Сад и Петроварадин, куда иду десет бројева, постављен је неки Могисовић; њему се упућују дупло франкирана писма са 20 бројева, које он онда раздељује. — У Грацу је Пашић, студент права, колпортер Радника и његов дописник. Пашић је син партиског вође радикала и уредника Самоуправе инжењера Пашића.¹⁸

У вези са тешкоћама око градње железнице Велш овде каже:

„Расположење становништва због полагањем напредовања градње железнице и новчаних захтева грађевинског предузећа Бонту упућених влади, је врло узбуђено и полиција се сматрала принуђеном да јачањем патрола опет предузме мере опреза против могућих гужви (Auflauf).“

„(. . .) Грађевински предузимач Недберг, један Холанђанин оставио је на цедицу своје раднике, није их исплатио

и пошто је на основу овог уговора и уверења о кауцији подигао зајам од 5000 франака од српске кредитне банке, отпутовао је из Београда последње недеље. Неисплаћени радници, запослени на прузи према Раковици, хтели су да у масама са оружјем и алатом крену у Београд да би гунгулом (durch einen Tumult) изнудили наплату новца. Раднике су на путу задржали жандарми и отерали их натраг.“ (. . .)

„Протерани нихилиста Валдман Гринберг није отпутовао за Одесу, јер се боји отићи у Русију. То је разлог да је сишао у Галцу, где хоће да подигне једну штампарију.“¹⁸

У писму од 2 октобра Велш говори о повезивању опозиционих вођа, либерала, радикала и социјалиста ради заједничког искоришћавања проблема железнице у циљу обарања владе напредњака. Ту између осталог каже да „незапослени људи које је Ценић и Љочић подбунио, састају се у једном бифеу (Liqueur-und Brantwein-schanke) у Железничкој улици, где је увек присутно неколико социјалиста да би искористили немире који би избили код градње међу радницима. Овај бифе се налази у средини Железничке улице, с леве стране споља према прузи. Власници овог бифеа не учествују у томе, а можда и не слуте да се у њиховим просторијама налази једна стална социјалистичка стража.“¹⁹

У вези са активношћу социјалиста Велш је даље обавештавао 7 октобра:

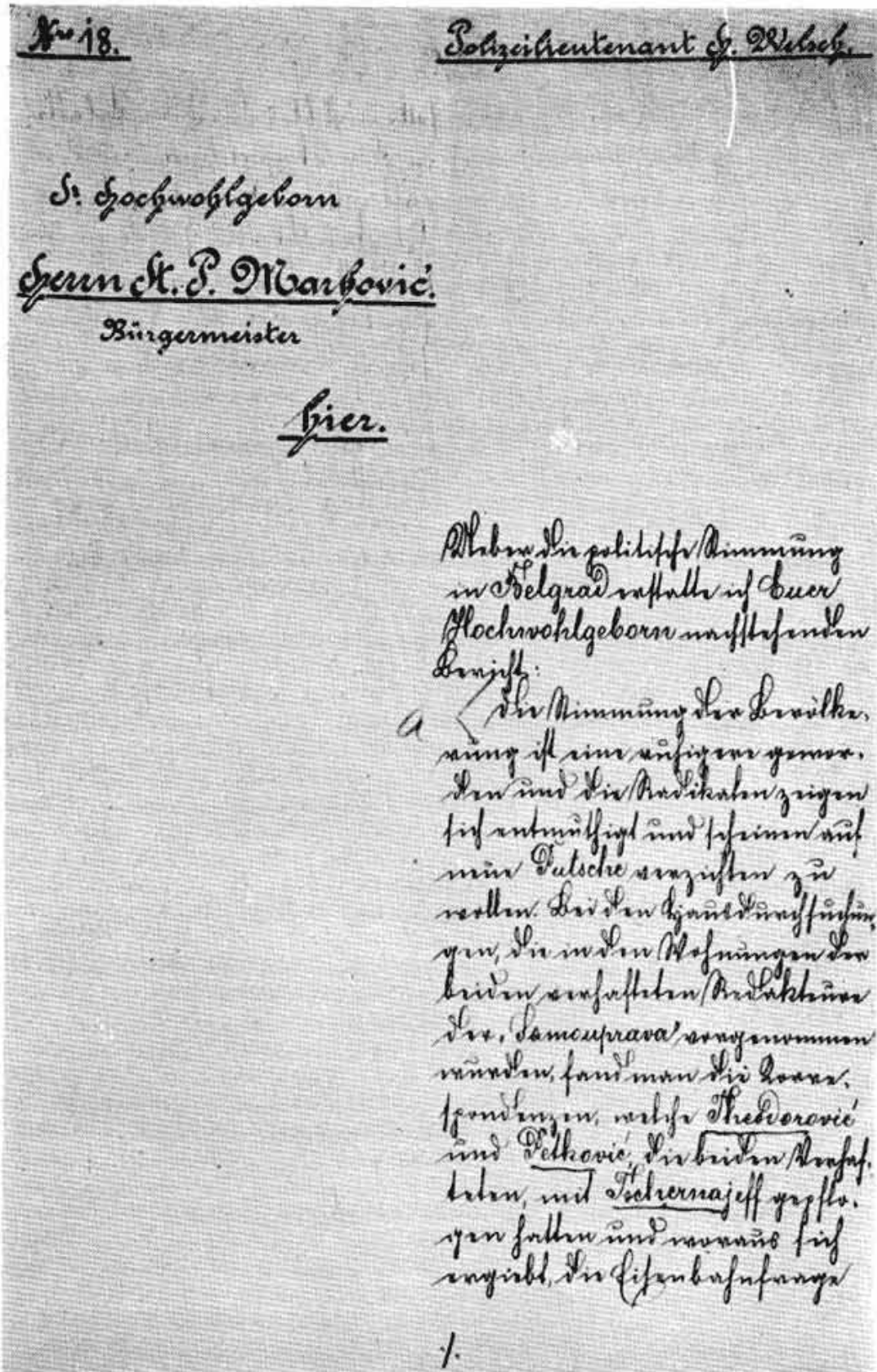
„Отпремање Радника у Аустро-Угарску у ковертама обавља се три пута недељно. Исто тако прилично уредно пристижу крстоплет пошиљке (Kreuzband-sendung) Freiheit-a и више бројева сваке пошиљке шаљу се у писмима у Вршац, Штајердорф, Грац и Темишвар, где има редовних абонената Freiheit-a.“

Прилажем 4 примерка Freiheit-a и специјално обраћам пажњу на чланке обележене оловком.

Студент технике Радовановић који у Паризу студира, претставља српске социјалисте на социјалистичком конгресу у Цириху. Он је отпутовао 10 октобра

¹⁸ ДАБ, ЗМ, Res. Nr. 68/1881.

¹⁹ ДАБ, ЗМ, Res. Nr. 73/1881.

Сл. 3 — Факсимил прве стране акта полициског поручника Велша градоначелнику Марковићу у Земуну — о политичким догађајима у Београду у вези са акцијама радикала, либерала, напредњака и социјалиста (Архив града Београда)

из Париза за Цирих и одатле ће се вратити у Србију. Радовановић је већ више година у Паризу и припада терористичкој странци. Послат је од интернационалног социјалистичког комитета у Србију да би овде организовао екстремни правац револуционарне партије социјалиста, јер лондонски комитет није задовољан са умереним држањем (Vorgehen) Ценића и Љочића. Могло би сада доћи до расцепа у социјалистичкој странци Србије.

Као други делегат Србије на циришском социјалистичком конгресу фунгира Буковић, други уредник *Радника*.

Он је већ пре 4 недеље отпутовао за Женеву, а одатле за Цирих. Буковић ће заступати умерену социјалистичку странку Србије.²⁰

У допису од 18 октобра Велш даље јавља:

„Други уредник *Радника* Буковић вратио се 13 о.м. са интернационалног социјалистичког конгреса у Цириху. Он је описао конгрес као најужаснију заверу, али само на речима, док се на делу само мало може очекивати, иако могућност појединачних атентата не остаје искључена. Конгрес је са негодовањем реаговао на умерено држање српских социјалиста. Други делегат Србије, који је послат за Париз и Лондон, као и за Грац и за Беч Србима који тамо студирају, изјаснио се за отворену револуцију и атентате и обећао да ће за неколико недеља отићи у Србију да би Србе социјалисте придобио за политику насиља. Али Ценић и Љочић хоће да се супротставе Радовановићу и да истрају на досадашњем умеренијем и лаганом ширењу опште револуције а не да атентатима шкоде партији.

Freiheit већ две недеље није се појавила у Београду.²¹

Нешто више од месец дана касније, 23 новембра, Велш је писао:

„Трговачка социјалистичка омладина у Београду имала је 22 октобра о.г. једну седницу у просторијама „Руског Цара“ и закључила је да се и даље верно држи српског социјалистичког про-

грама, да не пусти да буде од револуционара Радовановића из Париза гурнута на пут убиства и анархије. Ценић се већ сада труди да запречи пут Радовановићу, тако да ће њему врло тешко бити да придобије социјалисте Србије за анархисте и политику убиства, ма да има нарочито међу студентима Велике школе младих усијаних глава које верују да ће после отстрањења кнеза доћи револуција којој се они надају“.

„Издавач *Радника* Љочић нема више воље да подноси новчане жртве за *Радника* и лист ће наводно, ако не може опстати без дефицита до нове године, уместо дневно излазити само три пута недељно, и прећи у власништво Ценића, а Љочић ће се повући из *Радника*. У екстремним социјалистичким круговима верује се да ће се Љочић повезати са Пашићем да би фузионирао умерене социјалисте са радикалима и одржао *Самоуправу* која се прилично дубоко заглибила у дугове. Ценић је сада још против једне фузије, ипак се верује да он сам не може држати *Радник* и да ће се касније опет сјединити са Љочићем и Пашићем.

Ови гласови и обавештења у социјалистичким круговима могу бити основани, али могуће је да су и измишљотине протуране од екстремних револуционара, присталица очекиваног Радовановића да би се Љочић и Ценић осумњичили као издајници и изгубили поверење, па тако олакшали победу првог“.

При крају извештаја Велш додаје:

„Социјалисти су сада изнајмили једну малу кућу и у њој уредили редакцију *Радника* а на првом спрату су три собе адаптирали за клупске састанке социјалиста. У партеру се налази администрација *Радника*, она је смештена у две собе, на првом спрату само је једна соба одређена за редакцију, остале су за клупске састанке.“(. . .)

„Ценић је у једном конфискованом броју *Радника* саопштио да се велеиздаја против династије шири у највишим чиновничким круговима.

²⁰ ДАБ, ЗМ, Res. Nr. 74/1881.

²¹ ДАБ, ЗМ, Res. Nr. 77/1881.

Freiheit из Лондона још не долази, у социјалистичким круговима се сматра да је полиција у Лондону конфискује“.²²

*

Као што видимо сви овде изложени извештаји, који су због ограничености расположивог простора скраћени на неким местима, углавном тамо где понављају опште познате догађаје или очигледне нетачности, највише се односе на социјалистички покрет. У томе је управо њихов нарочити значај. О социјалистима почетком осамдесетих година код нас се зна врло мало. Њихову делатност у овом периоду још није проучила наша историографија. Они се само узгредно спомињу у неким синтетичким делима или површно приказују у чланцима информативног карактера. Услед недовољних наших знања о њима, испољила се тенденција, уобичајена код оцењивања нама непознатих чињеница, потцењивања њихових акција и постигнућа, тешкоћа и успеха при решавању одређених задатака, који као што је овде случај, имају чак шири, историски значај.

Социјалисти у Србији осамдесетих година не играју тако истакнуту улогу као седамдесетих и касније када почиње размах покрета класног карактера на темељима учења марксизма. Али они, као што и наведени извештаји показују, нису нестали са историске позорнице. Њихова динамичност чак и

сада осваја духове. На њихова иступања и даље обраћа велику пажњу како шира јавност, тако и меродавни фактори државне управе и страначке политике. Њих прогањају или им у најмању руку праве тешкоће полициски органи власти. На њих насрћу страначки противници из опозиције. Они савлађују слабости идеолошког карактера. Одбијају штетни утицај анархизма, који је тих година у многим земљама нарочито снажан. Одолевају нападима, као и обећањима све популарнијих радикала. Остају доследни следбеници Светозара Марковића. Настављају са пропагирањем социјалистичких односа у држави и друштву. А што је најважније: ударају темеље организованом радничком покрету. Прва радничка удружења оснивају се њиховом иницијативом и уз њихову помоћ. За све те акције и проблеме социјалиста осамдесетих година налазимо доказа у извештајима земунског полициског официра. Зато се ти извештаји приликом изучавања социјалистичког покрета не могу мимоићи.

У овде изнесеним извештајима говори се и о осталим странкама. Иако је рад ових странака боље познат, ипак у њима налазимо нова обавештења о деловању појединих личности и реаговању маса на неке од значајнијих догађаја и проблема тог времена. Зато и приликом детаљнијег проучавања историје грађанских странака, напредњачке, либералне, радикалне и њихових водећих људи, као што су били Пироћанац, Гарашанин, Ристић, Пашић, ови извештаји морају бити консултовани и забележени као документи историске вредности.

²² ДАБ, ЗМ, Res. Nr. 85/1881.

REPORT OF A ZEMUN POLICE OFFICER ON THE EVENTS IN BELGRADE AT THE
BEGINNING OF THE EIGHTIES OF THE XIXth CENTURY

A. RADENIĆ

The author of the present article gives the Serbian translation of the German texts of confidential reports preserved in the Archives of the Zemun Magistracy on political events in Belgrade in 1880 and 1881. These reports refer to 1) the activity of emigrants, adherents of the Karadjordjević dynasty from Serbia and Austro-Hungary; 2) instigation to liberation actions in the South Slav regions under the rule of Austro-Hungary and Turkey; 3) the activity of socialists, whose actions were or might have been of international significance or interest; 4) the development of party relations in Belgrade, whose interchange influenced the constitution and character of the government of the state.

The reports in question mainly deal with the socialist movement. According to the author's opinion, their greatest significance lies just in this fact. For only little is known of the socialists from the beginning of the eighties. Their activity during this period has not been investigated yet by Serbian historians. They are only mentioned by the way in compilations or superficially displayed in articles of an informative character. From the texts shown up here it may be seen that the socialists of those years play a considerable part in political publicity, though their importance is not so great as it was in the seventies or as it was to be later, when the rise of the socialist movement with the marking of the class under the dominant influence of the Marx's ideology began. In 1881 they issued the newspaper *Radnik*, which in number of its subscribers was not far behind many distinguished bourgeois newspapers. The publishers and contributors of *Radnik* spent most

of their energy in their fight against the radicals. Besides this fight against their party adversaries they were mostly preoccupied with interior disputes of an ideological character. The influence of Svetozar Marković mainly prevailed. The reports show the success of the socialists in forming the first labour organizations in Belgrade.

In the reports other bourgeois parties are mentioned. Though the activity of these parties is better known, there is new information to be found here on the activity of individual parties and personalities of this period. Therefore, in the author's opinion, these reports should be consulted and utilized as documents of historical value in the detailed investigation of the history of the bourgeois parties — the progressive, liberal and radical — as well as of their leaders, such as Milan Piroćanac, Milutin Garašanin, Jovan Ristić and Nikola Pašić.

Figures in the text:

- Fig. 1 — Facsimile of the communication of the Banus office in Zagreb to the Zemun Magistrate — to keep under observation Grünberg, the „socialist” agent from Russia
- Fig. 2 — Facsimile of the communication of the Banus office in Zagreb to the Zemun Magistrate — that the wife of Grünberg, the Russian „nihilist”, was banished from Belgrade
- Fig. 3 — Facsimile of the first page of the report of the police lieutenant Welsch to Marković, mayor of Zemun, on the political events in Belgrade in connection with the activity of the radicals and followers of other political parties (liberals, progressives, socialists)